

Sawicki, Jakub

Zabytek prawniczej literatury popularnej i paleografii w Polsce w XV wieku

Przegląd Historyczny 41, 203-224

1950

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

II. MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

JAKUB SAWICKI

ZABYTEK PRAWNICZEJ LITERATURY POPULARNEJ I PALEOGRAFII W POLSCE W XV WIEKU.

„*Modus legendi abbreviaturas in utroque iure*“ z *Cod. Wratislaviensis I Q 69*.

I

Popularnej literaturze prawniczej u schyłku średniowiecza i licznym jej formom występującym w Niemczech poświęcił już prawie wiek temu obszerne i gruntowne — dziś już w wielu szczegółach przestarzałe — dzieło uczonego niemiecki Roderich *Stintzing*¹. Wśród szeregu kompendiów propedeutycznych, wprowadzających w arkana systematyki wielkich zbiorów prawa rzymskiego i kanonicznego oraz w sposób stosowania w naukowej literaturze prawniczej skrótów i tzw. alegatów czy alegacji, omawia autor ten tzw. „*Modus legendi abbreviaturas*“, ograniczając się jednakże do przedstawienia metodą opisową licznych postaci tego dziełka, w których publikowane ono było *druckem* począwszy od 1475 r.², bądź samodzielnie, bądź na czele wieloczęłowych co do treści dziełek, poświęconych hodegetyce prawniczej³.

„*Modus legendi*“, tak jak on się nam przedstawia w znanych bardzo licznych drukowanych wydaniach⁴ i jak go opisuje *Stintzing*⁵, zawiera wprawdzie obszerną rozprawę traktującą w sposób encyklopedyczny o źródłach prawa (rzymskiego i kanonicznego), zaczynającą się od słów: *Quia praeposterus est ordo prius humana petere subsidia, ut illis deficientibus divini favoris gratia*

¹ *Stintzing* Roderich: *Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland am Ende des fünfzehnten und im Anfange des sechszehnten Jahrhunderts*. Leipzig 1867.

² *Stintzing*: l. c., s. 18—29. Przed nim podaje wzmiankę o dziełku tym i jego drukowanych wydaniach F. C. v. *Savigny*: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, t. VI (2 wyd.), 1850, s. 499 i n.

³ Szczegóły zob. u *Stintzinga*: l. c.

⁴ Drukowanych edycji „*Modus legendi*“ było mnóstwo. *Hain*: *Repertorium bibliographicum*, nr nr 11460—11488 zestawiał — nie bez licznych i ważnych opuszczeń — 29 wydań różnych aż po rok 1500. *Omont H.*: *Dictionnaire d'abréviations latines publiées à Brescia en 1534*. Bibliothèque de l'École des Chartes, LXIII (1902), s. 7 i n. oraz za nim *Mollat G.*: *Introduction à l'étude du droit canonique et du droit civil*, Paris 1930 (tę ostatnią wiadomość zawdzięczam uprzejmości Koleżanki prof. dr Zofii Kozłowskiej-Budkowej) doliczyli się do XVII w. włącznie aż 68 wydań.

⁵ Monograficzne opracowanie tego dziełka, które ogłosił *de Waal J.*: *De Modus legendi abbreviaturas in utroque iure, oudste proeve eener regts-encyclopedie uit de vijftiende eeuw*, Amsterdam 1868 (*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen, afdeeling letterkunde, Deel XI*) niestety nie było mi dostępne.

postuletur...“ etc., urozmaiconą przykładami prawidłowego alegowania i roz-
wiązywania spotykanych w dziełach prawniczych alegacji oraz niektórymi
versus memoriales. W dalszym ciągu podane są zestawienia najczęściej używa-
nych skrótów. Ta część zaczyna się: *Praemissis itaque nominibus et divisionibus
librorum utriusque iuris cum modis allegandi in ipsis, nunc pro faciliori lectura
textum glosarum et doctorum tam in iure canonico quam in iure civili sub-
dentur aliqua nonnullis tamen, quae olim fuerant omissa, superadditis. Primum
igitur tene istam regulam: quod quaecumque literarum alphabeti ponatur sola
in textibus iuris maxime canonici, significat nomen proprium viri vel mulieris.
Exemplum de testibus c. ex parte A. id est Adae vel Anthonii. de of. dele. c. p.
et g. id est Petri et Guillermi. Sed aliquando in textibus iuris civilis inveniuntur
literae solae: ut C. magnum id est Carus, L. id est Lelius, T. id est Titius et sic
de aliis. Veruntamen ut in istarum abbreviaturarum lectura ordinate proceda-
tur, consonum videtur secundum literarum alphabeti ordinem eas declarare.
Incipiamus igitur ab hac litera a. super quam tales inveniuntur in iuris canonici
textibus abbreviaturae: Ap. se. le. id est apostolicae sedis legatus, Ap. re. id
est appellatione remota. itd. itd.¹. Po tej wstępnej partii podającej dość chao-
tycznie pewną ilość skrótów, idą właściwe spisy ułożone alfabetycznie
według poszczególnych liter, dające obok imion znanych i cytowanych często
prawników (skrótów i ich rozwiązania) skrótów wcale licznych wyrazów i zwrotów
prawniczych.*

Dalsze części składowe „Modus legendi“ występujące w olbrzymiej więk-
szości drukowanych wydań¹, są:

- a) wykaz kolejnych rubryk tytułów Dekretów Grzegorza IX w abbre-
wiaturach wraz z rozwiązaniem. Rozpoczyna się on od krótkiego
wstępu: *Quia ad praemissarum noticiam necessarium est habere ru-
bricas seu titulos utriusque iuris abbreviatos et extensos, praeponam
rubricas iuris canonici propter earum paucitatem respectu rubricarum
iuris civilis. Quas etiam subiungam. Etiam quoniam ut supra praemisi,
ius canonicum praefertur iuri civili ratione dignitatis et excellentiae
etc. Sequuntur ergo rubricae Decretalium et per consequens Sexti et
Clementinarum eo ordine, quo ponuntur in Decretalibus, primitus
abbreviatae, deinde extensae, et postea ut eo facilius menti teneantur
metricae in LIII versibus colligentur. Unde nota, quod hi sunt tituli
Decretalium non inspecto ordine alphabeti, et primo primi libri, se-
cundo secundi etc.*
- b) 53 *versus memoriales* z podaniem treści tytułów Dekretów w ich
kolejności,

¹ Opieram się tu na edycji drukowanej w Bazylei „impensis providi viri
Adae Petri de Langendorff, 1517“ (P a n z e r G. W.: *Annales Typographici*,
t. XI, s. 378, nr 203 c) pt. „Tractatus et processus diversi utriusque iuris, stu-
diosis plurimum accommodati“ oraz „In utriusque iuris libros introductorium“
z naszym „Modus legendi abbreviaturas in utroque iure“ na czele. Teksty
poszczególnych edycji różnią się nieco pomiędzy sobą. Widoczna wyraźnie jest
tendencja ciągłego ulepszania i uzupełniania tekstu i wykazów skrótów zwłasz-
cza przez dodawanie nowych imion autorów, przez co wydania doprowadzane
są stale do aktualnego stanu rozwoju literatury prawniczej i stąd wynikających
potrzeb czytającej i uczącej się publiczności. Opis edycji bazylejskiej daje
Stintzing: l. c. s. 485 in.

¹ Ważniejsze odchylenia od podanego tu schematu notuje — zwłaszcza
w odniesieniu również do edycji bazylejskiej — Stintzing: l. c.

- c) alfabetyczny spis tytułów Dekretałów,
- d) wykaz kolejnych rubryk tytułów Liber Sextus,
- e) alfabetyczny spis tytułów Liber Sextus,
- f) wykaz kolejnych rubryk tytułów Clementinae,
- g) alfabetyczny spis tytułów Clementinae,
- h) Decretum versificatum, którego autorem jest może Johannes de Deo¹,
- i) Decretum abbreviatum, wykaz treści poszczególnych dystynkcji I i III części Dekretu Gracjana oraz poszczególnych quaestiones II części wraz z ich rozwiązaniem (solutio). Za autora tego zestawienia uchodzi również Johannes de Deo²,
- j) alfabetyczny wykaz rubryk tytułów Dygestów,
- k) alfabetyczny wykaz rubryk tytułów Kodeksu,
- l) Rubricae Autentici w porządku alfabetycznym, z odsyłaczami do właściwych collationes,
- m) alfabetyczny wykaz rubryk tytułów Instytucji,
- n) alfabetyczny wykaz rubryk Libri Feudorum,
- o) przegląd tytułów poszczególnych części Corpus Juris Civilis.

Sprawa autorstwa omawianego zabytku nie jest dotąd wyjaśniona. P a n z e r³ podaje jako autora znanego procesualistę nazwiskiem Johann von Auerbach (Urbach) z drugiej połowy XV w. S t i n t z i n g⁴ przypisuje autorstwo anonimowemu autorowi Niemcowi pracującemu w oparciu o włoskie wzory, a czas powstania tego pomnika cofa do okresu soboru w Bazylei. H u r t e r⁵ podaje bez wskazania źródła tej wiadomości, że autorem „*Modus legendi*“ jest profesor prawa na Uniwersytecie w Lipsku i w 1465 r. rektor tej uczelni Joannes Ebernhausen z Getyngi, zmarły w 1479 r. M.-Louis P o l a i n⁶ poczynił interesujące spostrzeżenie, łączące ułożenie słynnego „*Decretum versificatum*“ z nazwiskiem niejakiego Wernera von Schussenried, bliżej dotąd w literaturze łacińskiej średnich wieków nieznanego, zaś H. R. M e a d⁷ podaje owego Wernera von Schussenried zgoła za autora całego „*Modus legendi*“. Nie mając obecnie możliwości przeprowadzenia rozległych poszukiwań bibliotecznych zwłaszcza w licznych bibliotekach zagranicznych, do których prowadzą mnogie ślady wydobyte z dotychczasowej literatury przedmiotu, mogę zdanie swoje sformułować tu jedynie prowizorycznie. Otóż istotnie zastanawiające jest stwierdzenie, że *Decretum versificatum* potraktowany jako akrostych pozwala zestawić wyrazy: *vvernhervs ...sancti germani spire chhonicvs (canonicus) civvs erat pdtria (patria) schvscihrieth (Schussenrieth) hn (in) svvevima (svavia)*⁸. Autorstwo tego duchownego uważam nie tylko za możliwe, lecz za bardzo prawdopodobne, zważywszy rozpowszechniony zwyczaj ukrywania się autorów za dyskretną zasłoną akrostychu. Co do autorstwa natomiast całości nie wydaje się możliwe wskazać jakiegoś jednego pisarza czy kompilatora. „*Modus legendi*“,

¹ S t i n t z i n g: l. c., s. 43

² S t i n t z i n g: l. c., s. 38 i nn.

³ P a n z e r: Annales Typographici, IV, s. 148 i IX, s. 195.

⁴ S t i n t z i n g: l. c., s. 25 i n.

⁵ H u r t e r: Nomenclator literarius, t. II, łam 774.

⁶ P o l a i n M.-Louis: Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle des bibliothèques de Belgique, t. III, Bruxelles 1932, nr 2749, s. 228.

⁷ M e a d Herman Ralph: Incunabula in the Huntington Library. San Marino, California 1937, s. 54, nr 1296.

⁸ Posługiwałem się tekstem w edycji bazylejskiej z 1517 r. fol. E verso-Evj. oraz w rękopisie Jag. 2133.

tak jak on występuje w drukowanych edycjach z końcem XV wieku, jest niewątpliwie w swej pełnej, wykończonyj formie wynikiem dłuższego rozwoju i pracy szeregu anonimowych przeważnie autorów, a ostateczny swój kształt, który stał się potem podstawą drukowanych wydań, otrzymał być może jeszcze około 1445 r.¹ Sledzenie tego rozwoju, który początkami swymi sięga w głąb XIV wieku, na podstawie bardzo obfitego materiału rękopiśmiennego, byłoby zadaniem ciekawym i wdzięcznym. Badania w tym kierunku na Zachodzie zaledwie są rozpoczęte, lecz pozwalają już dziś w ogólnych zarysach rozpoznać genezę i koleje kształtowania się tego dziełka. Genezy szukać należy w potrzebie odszyfrowywania a przez to udostępniania olbrzymiej ilości dzieł prawniczych romanistycznych i kanonistycznych, posługujących się stale i obficie silnie skróconymi alegacjami. Potrzebie tej można było zaradzić oczywiście przez zestawianie wykazów częściej używanych abbreviatur i ich rozwiązań oraz sigli oznaczających częściej występujących autorów, których opinie przytaczano. W związku z tym wskazywano w nowszej literaturze na analogię z genezą rzymskich „*laterculi*“ tj. zestawień „*notae iuris*“ silnie skróconych przez obcięcie i stąd często trudno zrozumiałych, a tak licznie występujących w narastającej literaturze prawniczej i w pomnikach ustawodawczych cesarstwa rzymskiego. Zaprzeczano na ogół jednakże ciągłości rozwoju i istnieniu bezpośredniego związku między późnoantycznymi „*laterculi*“ a średniowiecznymi wykazami abbreviatur prawniczych, chociaż nie dało się negować występowania tej czy innej antycznej „*nota iuris*“ i w średniowiecznym systemie abbreviatur². Te przez różnych anonimowych autorów sporządzane wykazy abbreviatur prawniczych, dołączane do przeróżnych kompendiów prawniczych XIV i XV w. i stanowiące klucz do ich lektury i zrozumienia, stały się z czasem trzonem, dokoła którego narastały i grupowały się dalsze części rozbudowującego się

¹ L e h m a n n Paul: Sammlungen und Erörterungen lateinischer Abkürzungen im Altertum und Mittelalter. Abhandlungen d. Bayr. Akad. d. Wissenschaften Abh. Neue Folge 3. München 1929, s. 24 i n.: „*Diese vielerorts nachweisbare Liste (sc. Tabula abbreviaturarum) dodawana w rękopisach do summy casuum consciencieae dominikanina Bartłomieja de S. Concordio, zwanej „Pisanella“) wurde im 15. Jhd. unter geringen Abweichungen auch mit den Handschriften und Drucken des von Niccolò da Osimo verfassten Supplementum summae Pisanellae vereinigt und ward weiterhin eine Grundlage für den um 1445 verfassten Modus legendi abbreviaturas in utroque iure, der die beliebteste Rechtsencyklopädie im 15. Jhd. war... Der alphabetischen Liste folgen die Tituli utriusque iuris mit den für sie üblichen Kürzungen in der Reihenfolge der Bücher. Urheber dürfte ein Italiener gewesen sein, der Hauptbearbeiter einer erweiterten Fassung ein Pariser Jurist vom Ende des Jahrhunderts“.*

² L e h m a n n P.: Sammlungen, I. c., s. 23: „*Ein direkter Zusammenhang zwischen den spät-antiken und den spät-mittelalterlichen Listen scheint nicht zu bestehen, wiewohl einzelne alte Notae iuris sich durch die Jahrhunderte hindurch gerettet haben“.* — K a n t o r o w i c z H.: Die Allegationen im späteren Mittelalter. Archiv für Urkundenforschung, herausgeg. von Karl Brandt und Alfred Hessel, t. XIII. Berlin—Leipzig 1935, s. 18, widzi historyczny związek z antycznymi *notae iuris* w sposobie skracania do ostatnich granic rubryk poszczególnych tytułów. Argument Kantorowicza nie wydaje mi się jednakże w pełni przekonywujący, zważywszy występującą w wiekach średnich ogólną tendencję do posługiwania się bardzo wydatnymi skróceniami ze względu na oszczędzanie materiału pisarskiego. Por. do tego prace cytowane przez Kantorowicza: S c h i a p a r e l l i Luigi: Le notae iuris e il sistema delle abbreviature latine medioevali. Arch. Stor. Ital. t. 173, I (1915), s. 275—322, oraz t e n ż e: Avviamento allo studio delle abbreviature latine nel medioevo (1926).

podręcznika-encyklopedii. Szczególnego znaczenia nabierają przeto badania nad dziejami i różnymi postaciami właśnie owych „*tabulae abbreviatarum*“ oraz najściślej z nimi związanych wstępnych rozprawek o alegacjach prawnych.

Pierwszy ogłosił taką „*tabula abbreviatarum*“ i szczegółowo ją objaśnił bibliotekarz włoski G. F u m a g a l l i¹ z kodeksu pergaminowego z XV w. znajdującego się w Biblioteca Braidense w Mediolanie (sygn. A. E. IX. 5). W Cod. Braidensis „*tabula abbreviatarum*“ figuruje jako dodatek do znanego i nader rozpowszechnionego w rękopisach i w druku dzieła „*Supplementum Summae Pisanae*“ ułożonego przez włoskiego minorytę Mikołaja z Osimo (Nicolo da Osimo, Nicolaus ab Ausmo) prawdopodobnie w 1444 r.² Fumagalli nie podjął szerszych badań porównawczych, a nie znając Stintzinga, ani fundamentalnego dzieła Joh. Friedr. von Schultego³, nie zajął stanowiska w sprawie oparcia się ogłoszonego zabytku na podobnym wykazie „*de significationibus vocabulorum iuris canonici et civilis*“ zawartym w słynnej pochodzącej z 1317 r. „*Summa Astesana*“ również minoryty zwanego Astesanus lub Astexanus z Asti, na co wskazują zarówno Stintzing jak i Schulte, a co pozwoliło by może cofnąć metrykę naszego „*Modus legendi*“, a raczej jego partii trzonowej, aż do samych początków XIV wieku, a kto wie czy i nie do XIII wieku. Nie stara się również autor ten bliżej określić czasu powstania ogłoszonego zabytku. Wydaje mi się, że pochodzenie tej „*tabula*“ należało by odnieść do samego końca XIV lub początku XV w. Wprawdzie wykaz jest jeszcze bardzo szczupły, mało rozwinięty i wskazuje na dość wczesne stadium rozwoju, lecz spotykamy w nim imiona takie, jak Baldus de Ubaldis (zm. 1400) i Antonius de Butrio (zm. 1408), a więc prawników, których działalność przypada na drugą połowę XIV wieku.

Pobudzony publikacją swego rodaka ogłosił wkrótce po nim prof. Enrico R o s t a g n o, dyrektor działu rękopisów Biblioteca Laurenziana we Florencji, swe interesujące studium o „*tabula abbreviatarum*“ z Cod. Braidensis na tle szeregu innych wskazanych przez siebie zabytków tej samej kategorii⁴. Porównał tekst ogłoszony przez Fumagalli z jednej strony z tekstem występującym w drukowanych edycjach dzieła Fra Niccolò da Osimo „*Supplementum Summae Pisanae*“, z drugiej strony z rozwiniętą formą tego wykazu, występującą w drukowanych edycjach „*Modus legendi abbreviatarum*“ na przełomie XV i XVI wieku, ponadto zaś ogłosił i porównał między sobą oraz z tekstem drukowanej edycji dzieła Fra Niccolò da Osimo (edycja wenecka z 1476) teksty „*tabula abbreviatarum*“ z 4 rękopisów Biblioteca Laurenziana, w których nasz wykaz występuje jako dodatek nie do dzieła Fra Niccolò da Osimo, lecz do samejże „*Summa casuum conscientiae*“ dominikanina Bartholomaeus de Sancto Concordio z Pizy, zwanego *Bartholina*, *Pisana*, *Pisanella* lub także *Magistrucchia*, pochodzącej z 1338 r.⁵ Z rękopisów florentryńskich, wykorzystanych przez prof.

¹ F u m a g a l l i G.: Di un'antica tavola di abbreviazioni in un codice del sec. XV. Rivista delle Biblioteche e degli Archivi. VI (1896), s. 185—188.

² S t i n t z i n g: l. c., s. 526—529.

³ S c h u l t e J. F. von.: Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts, t. II (1877), s. 425—427.

⁴ R o s t a g n o Enrico: Di una tavola d'abbreviature tratta da un codice Braidense con un'appendice di tavole e una dichiarazione sull'uso delle cifre arabiche, da codici Laurenziani. Rivista delle Biblioteche e degli Archivi VII (1897), s. 136—153.

⁵ S t i n t z i n g: l. c., s. 524 — S c h u l t e: Geschichte der Quellen II, s. 428 i n.

Rostagno, dwa pergaminowe (Plut. XIV, 7 oraz Plut. IX sin., 10) pochodzą z drugiej połowy XIV wieku, jeden pergaminowy (Medic. Fiesol. 144) z końca XIV w. a jeden pergaminowy (Acquisti e Doni 199) z połowy XV wieku. Teksty w nich zawarte wykazują między sobą znaczne podobieństwo, nie brak jednakże i ciekawych różnic i odmianek, zarówno w stopniu skompletowania imion cytowanych doktorów i innych abbreviatur, jak i ich skrótów i ich pisowni. Najbardziej uderzające wszakże jest bliskie w zasadzie pokrewieństwo z tekstem tabuli, drukowanym w weneckiej edycji (1476) „*Supplementum Summae Pisanae*“ Fra Niccolò da Osimo¹. Dalej idących wniosków i Rostagno nie sformułował, poza tymi, które narzucały się z poszerzonej podstawy rękopiśmiennej i typograficznej jego badań, jako to: wykluczenie autorstwa Fra Niccolò da Osimo i cofnięcie ułożenia „*tabula abbreviaturarum*“ w głąb XIV w. łącznie z ułożeniem „*Pisanella*“.

Również i słynny mediewista niemiecki Paul L e h m a n n, który, o ile mogłem sprawdzić, ostatni zajmował się tym zagadnieniem², ograniczył się jedynie do krótkiego streszczenia dotychczasowych badań, wskazując jednakże na konieczność dalszych poszukiwań za tekstami wykazów abbreviatur i na pożytek płynący z badań nad dziejami tego ciekawego dziełka prawniczego³. Jako dodatki 7, 8 i 9 do swojej rozprawy opublikował Lehmann wykaz abbreviatur prawniczych (bardzo zbliżony do naszego dziełka) z dzieła drukowanego w 1495 r. w Kolonii, zatytułowanego „*Repertorium aurium (sic) enchyridion idioma novum appellatum etc.*“ opisanego przez S t i n t z i n g a⁴, oraz dwa wykazy abbreviatur prawniczych z rękopisów:

- a) MÜNCHEN, Staatsbibl. lat. 3527 z XIV wieku, w którym wykaz abbreviatur umieszczony jest po „*Enumeracio librorum legum et canonis*“ zaczynającej się od słów „*Ad cognitionem autem librorum legis et canonis sciendum, quod libri legales...*“,
- b) MÜNCHEN, Univ.-Bibl. Ms. 2° 74 saec. XV, w którym zawarta jest „*Pisanella*“ Bartłomieja de S. Concordio a po niej wykaz abbreviatur według zwyczajnego z *Pisanella* łączącego tekstu.

Do pracy nad gromadzeniem różnych tekstów z wykazami abbreviatur prawniczych, do której zachęcał L e h m a n n, niechaj mi wolno będzie dziś dorzucić swój skromny wkład.

II

Wśród rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego zwrócił moją uwagę sygnalizowany przez M. W a l t e r a⁵ rękopis, noszący tak dawniej, jak i dziś sygnaturę I. Q 69. W rękopisie tym, na kartach 207v—211 znajduje się ciekawy pomnik, który jest właśnie przedmiotem niniejszych uwag.

Jest to rękopis papierowy, złożony z szeregu poszytów pochodzących z XV i XVI wieku, formatu in 4°, wymiarów 146 x 211 mm, zawierający 232 kart foliowanych ręką XVIII w.⁶ Na samym czole rękopisu znajduje się doklejona do k. 1 nieco mniejsza karta papieru, zawierająca spisany ręką XVIII w., być

¹ R o s t a g n o: Di una tavola..., l. c., s. 148 i n.

² L e h m a n n P.: Sammlungen, l. c., s. 23 i n.

³ L e h m a n n P.: Sammlungen, l. c., s. 23 i n.

⁴ S t i n t z i n g, l. c., s. 14—18.

⁵ W a l t e r Mieczysław: Śląskie Polonica rękopiśmienne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Sobótka, r. III. Wrocław 1948, s. 304.

⁶ Foliacja biegnie od 1—230, albowiem pominięte zostały dwie karty: po k. 133 i po k. 187.

może tą samą, która przeprowadziła foliację, wykaz zawartości całego rękopisu. Rękopis oprawny jest w tekturową oprawę z XIX w. ze skórzanym grzbietem, na którym wytłoczony tytuł: „Nicolai de Blonie Tractatus de sacramentis etc. Cod. chart.“ stał się powodem, że na jego ciekawą treść z historyków prawa nikt dotąd nie zwrócił uwagi, sądząc, że jest to tylko jeden z licznych odpisów znanego traktatu naszego polskiego kanonisty Mikołaja z Błonia. Na treść rękopisu składa się szereg traktatów i innych pomników zarówno kanonistycznych jak i teologicznych, z przewagą materiału kanonistycznego, pisanych różnymi rękami z drugiej połowy XV i z początku XVI wieku. Oto krótki ich przegląd:

- k. 1 — 71v. „*Tractatus de sacramentis*“. Jest to pierwsza część znanego dzieła Mikołaja z Błonia, pisana dwiema rękami z połowy XV w. Nie jest dokończona.
- k. 72 — 94v. „*Tractatus de sacrificio missae*“. Jest to druga część dzieła Mikołaja z Błonia, pisana ręką pierwszego pisarza, który pisał k. 1 — 67.
- k. 95 — 104 „*Tractatus de oratione praesertim de orandis horis canonicis*“. Jest to końcowy rozdział drugiej części dzieła Mikołaja z Błonia, pisany w dalszym ciągu tą samą ręką.
- k. 104 — 132v. „*De Excommunicatione*“. Jest to spisana w dalszym ciągu tą samą ręką trzecia część dzieła Mikołaja z Błonia.
- k. 133 — 135 Pisany inną ręką z połowy XV w. traktat o pokrewieństwie i powinowactwie z graficznym przedstawieniem „*cognatio spiritualis*“ i z „*arbor affinitatis*“.
- k. 136 — 153 Spisane kaligraficznym pismem innej ręki z drugiej połowy XV w. statuty synodalne diecezji wrocławskiej z 1446 r.¹
- k. 154 — 168 Spisane odmienną ręką XV w. 3 traktaty o przestrzeganiu interdyku.
- k. 169 — 180v. Zbiór kazań spisany bardzo wyrobioną ręką XV w.
- k. 181 — 187v. Pisany odmienną ręką XV w. niedokończony traktat teologiczny.
- k. 188 — 198 Pisany drobnym wyrobionym pismem XV w. znany i w średniowieczu bardzo rozpowszechniony traktat ascetyczny „*De arte bene moriendi*“ zaczynający się od słów: „Cum de presentis exilii miseria...“
- k. 198v. — 201 Pisany ręką z początku XVI w. traktat z teologii moralnej, zaczynający się od słów: „Item octo sunt species turpitudinis, quas quandoque coniugales solent inter se exercere...“
- k. 201v. — 202v. Przepisy pokutne pisane odmienną ręką z początku XVI w.
- k. 203 — 203v. Spisany ręką z początku XVI w. początek bliżej nieznanego dotąd compendium prawa kanonicznego, opartego na summie minoryty Jana z Preszburga². Urywa się jego tekst na końcu k. 203v.

¹ Statuty i akta tego synodu ogłosił S e p p e l t Fr. X.: Die Breslauer Diözesansynode vom Jahre 1446. Breslau 1912, opierając się — jak chodzi o same statuty — na czterech rękopisach wrocławskiej biblioteki uniwersyteckiej i na drukowanym wydaniu tych statutów z 1475 r. Opisanego tu rękopisu S e p p e l t nie znał.

² Patrz U l a n o w s k i B.: Mikołaj z Błonia kanonista polski z pierwszej połowy XV wieku. Rozprawy wydz. histor.-filoz. Akad. Umiej., t. XXIII (Kraków 1888), s. 10, przyp. 1.

- k. 204 — 207 Spisany inną ręką z początku XVI w. krótki popularny traktacik o interdyscyplinie.
- k. 207v. — 211 Traktat o alegacjach i o sposobie cytowania źródeł prawnych wraz z „*tabula abbreviaturarum*“, pisany ręką z końca XV lub początku XVI w.
- k. 211v. — 212v. Niedbałym pismem z początku XVI w. pisany traktacik: „*Nota qui non debent accedere ad communionem propter enormitatem*“.
- k. 213 — 229 „*Statuta diocesana Ecclesie Poznaniensis*“. Jest to kopia statutów synodalnych poznańskich biskupa Andrzeja Laskarego z Gostawic z około 1420 r. Na końcu statutów ręką tego samego pisarza, który przepisał statuty: „*Per me Allexium Doringk 1508 Sabbato proximo ante Reminiscere in profesto sancti Joseph nutricii Domini*“ [18. III. 1508].
- k. 230v. Zapiska o wykupie czynszu jednej grzywny przez Andrzeja Weychbroth „*apud seniores altaristarum dominum Michaelem Buchwelder et Balthazar Czeydeler*“ datowana sub anno Domini 1487 feria VI^{ta} infra octavas Corporis X^{ti} hora quasi XII^a 1.

Cod. Wratislaviensis I Q 69 nie zawiera żadnych zapisek proveniencyjnych, które by pozwoliły bliżej określić czas i miejsce jego powstania. Zawartość jego, a zwłaszcza obecność w nim, obok dzieła Mikołaja z Błonia, bardzo dobrej kopii statutów synodalnych wrocławskich z 1446 r. oraz poprawnej kopii statutów synodalnych poznańskich z 1420 r. sporządzonej przez Niemca Aleksego Doringk późniejszego altarystę we Wschowej w 1503 r., wreszcie datowanej zapiski na ostatniej stronicie rękopisu wskazywać zdają się na diecezję poznańską i na Wschowę jako na miejsce, gdzie pisane były poszczególne części rękopisu, albo też gdzie nastąpiło połączenie powstałych niezależnie od siebie części w jeden rękopis. W nieokreślonym bliżej czasie dostał się rękopis do klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu, jak świadczy notatka na k. 1 u góry z późniejszych czasów pochodząca: *Canonic. Regul. Sagan. ad D. V.* Po roku 1810 przeszedł rękopis stamtąd do biblioteki uniwersyteckiej we Wrocławiu 2.

Tekst, który nas tu interesuje, znajduje się w rękopisie pośród szeregu zabytków, których kryteria zewnętrzne, zwłaszcza analiza paleograficzna, wskazują na koniec XV lub sam początek XVI wieku jako na czas ich spisania 3.

¹ Pełny tekst zapiski tej brzmi: „*Sub anno Domini 1487 feria VI^{ta} infra octavas Corporis X^{ti} hora quasi XII^a ego Andreas Weychbroth reemi apud seniores altaristarum dominum Michaelem Buchwelder et Baltazar Czeydeler unam marcam annui (?) census, que erat obligata super totam domum, sed illa domus fuerat partita per dominum Petrum Swendebyr altaristam et dominam B. Bedermanynne ita, quod dominus Petrus p^{re}sentibus suam partem illius domus assignaverat pro testamento ad altare sancti Nicolai extra muros versus Glog., sed domina Bedyrmanynne non persolverat suam partem, presentibus ibidem testibus domino Nicolao plebano in Przyczyczyna et altariste in Wschowa et domino Ignatio preposito in Costen et vicario in Wschowa tunc temporis, domino Laurencio Bederman altariste et vicario eiam tunc temporis et Johanni de Glogovia campanatori in Wschowa eiam tunc temporis*“. Zarówno wymienienie kościoła św. Mikołaja w Wschowej, jak i osoby występujące w tej zapisce, związane z diecezją poznańską i Wielkopolską, w szczególności ze Wschową, zdają się wskazywać na Wielkopolskę jako na miejsce sporządzenia przynajmniej tej części naszego rękopisu, która pochodzi z samego końca XV i początku XVI wieku.

² Walter M.: Śląskie Polonica, l. c., s. 304.

³ Zob. fotokopie całego zabytku dodane na końcu.

Kopia jest fatalna, pełna błędów i przekręceń niekiedy wprost niemożliwych do poprawienia. Zniekształcone aż do zupełnej niezrozumiałości są niekiedy całe zdania i poszczególne alegacje. Imiona prawników są niekiedy również zniekształcone. Oczywiście trudno dziś orzec, czy błędy te są winą kopisty czy wzoru, z którego przepisywał.

Zabytek ten przepisany jest bez żadnego nagłówka. Dowiadujemy się jednak z „*Explicit*“ pierwszej jego części (k. 209v. in fine), że właściwy tytuł jego brzmi „*Informatio allegacionum totius iuris canonici et civilis*“¹. Całość zabytku składa się z dwóch wyraźnie od siebie oddzielonych części. Po części pierwszej pisarz dał „*Explicit*“ z dodatkiem „*Et sic est finis. Finis est operis mercedem opto laboris*“. Tytuł zawarty w „*Explicit*“ odnosi się więc jedynie do pierwszej części zabytku, stanowiącej krótką, bardzo zwięzłą rozprawkę, dającą najkonieczniejsze wiadomości źródłoznawcze oraz system formułowania i rozwiązywania alegacji w prawie kanonicznym i prawie cywilnym, demonstrowany na konkretnych przykładach.

Druga część zabytku zaopatrzona jest w tytuł: „*Nota Breviarum iuris canonici*“ i podaje bezładnie szereg skrótów spotykanych w dziełach kanonistycznych wraz z ich rozwiązaniem, po czym zaraz następuje alfabetycznie ułożona „*tabula abbreviatarum*“ bez żadnego tytułu, jako dalszy ciąg poprzedzającego zbioru skrótów kanonistycznych.

Jest tu więc ta sama dwuczłonowa systematyka, która cechuje znany nam z drukowanych wydań zasadniczy trzon „*Modus legendi*“, konstrukcja sygnalizowana wyżej. Jest tu więc typowa „*tabula*“ wraz z wstępnym bezładnym zbiorkiem skrótów, jest poprzedzająca ją rozprawka źródłoznawcza o charakterze encyklopedycznym.

Zanalizujemy wprawdzie ową rozprawkę źródłoznawczą.

Można i w niej wyodrębnić na pierwszy rzut oka dwie części, łączące się zresztą bezpośrednio ze sobą:

a) część pierwsza „*Quicumque vlt in iure allegare... id est prima questione secunda*“ jest jakby wstępnym zbiorem najkonieczniejszych wiadomości o skrótach prawnych. Można stwierdzić pewne pokrewieństwo w układzie i szczegółach z takimże zbiorkiem poprzedzającym alfabetyczną „*tabula abbreviatarum*“ w kodeksie München Staatsbibl. lat. 3527, ogłoszoną przez Lehmann a², pochodzącą z XIV wieku. Tylko że nasz zbiorok jest znacznie szcuplejszy i robi wrażenie roboty prymitywniejszej i wcześniejszej. Dla lepszego unaocnienia podobieństw i różnic pomiędzy tymi dwoma tekstami podaję tu tekst zbioru z Cod. Monac. Staatsbibl. lat. 3527, a obok niego tekst zbioru z Cod. Wratisl. I Q 69:³

¹ Zob. niżej w dodatku.

² Lehmann: Sammlungen, l. c., s. 41.

³ Dzięki informacjom udzielonym mi łaskawie przez Kolegę dra Adama W o l f f a odnalazłem w kodeksie Biblioteki Kórnickiej nr 194 (II. 68) z XV wieku, szczegółowo opisanym przez Antoniego P r o c h a s k ę w jego wstępie edytorskim do Kodeksu listów Witolda (*Codex Epistolaris Vitoldi, Magni Ducis Lithuaniae 1276—1430. Monumenta medii aevi historica t. VI, 1882, s. XCV—CX*), jeszcze inną redakcję tego zbioru, spisana ręką z połowy XV wieku na k. 210v (pag. 420) jednakże bez dalszego ciągu tj. właściwej rozprawki o źródłach prawnych i alegacjach prawnych oraz wykazu alfabetycznego skrótów prawnych. Podaję tu pełny tekst tego zbioru z kodeksu Biblioteki Kórnickiej:

Legere in iure volenti regula generalis cum informacione. Ver. signat versum, c parva signat capitulum, C magna signat Codicem, ff signat Digestis.

Nota v' significat versum.
 .c. parvum significat capitulum.

.C. magnum significat Codicem.

.ff. significat digestis.

Aut' significat autenticis.

Inst' significat institutis.

.l. significat legem vel quinquaginta
 in numero distinccionum.

.d. singulariter significat distinccionem.

Per numerum ante .q. positum significatur quota causa.

.q. significat questionem.

Per numerum sequentem .q. significatur quota questione.

d. cum .p. significat distinccionem cum penitencia.

d. cum .c. significat distinccionem cum consecracione.

extra significat extravagantibus, quod est idem quod decretalibus.

ost' significat constitutionem.

e significat eadem vel eodem vel eisdem. Quando paragraphus sequitur e, debet dici eodem paragrapho.

Quando v sequitur e, debet dici eodem versu.

Quando c sequitur e, debet dici eodem capitulo,

Quando t sequitur e, debet dici eodem tytulo.

Quando l sequitur e, debet dici eadem lege.

l. I. hoc est lege una.

Au. signat Autenticis, Jnstue. vel Instrue. signat Institutis, l. signat legem, d. singulare signat distinccionem, De per numerum ante q. positum signat causam, Q. signat questionem, D. cum de p. signat distinccionem de penitencia, D. cum de con. signat distinccionem de consecracione, ex. (z kreszczką poziomą nad x) signat extravagantis, E (? znak podobny do wielkiego E, B lub S) idem est quod decretalis, 9st signat constitutionem, e. signat eodem, eadem, eiusdem, quando paragraphus sequitur e, debet dici eodem paragrapho, quando ver. sequitur e, debet dici eodem versu, quando c. sequitur e, debet dici eodem capitulo, quando t. sequitur e., debet dici eodem tytulo, quando e. sequitur l., debet dici eadem lege.

Jak widzimy, zbiorek z kodeksu Kórnickiego układem swym i typem bardzo zbliżony jest do tekstu znanego nam z Cod. Wratislaviensis, jednakże jest od niego nieco pelniejszy.

Quicumque wlt in iure allegare, debet notare, quod ubicunque invenerit simplex v, tale v significat versus, ubi vero parvum c, significat capitulum,

sed C magnum significat Codice, duplex ff significat Digestus, auten. significat Autenticis, insti. significat Institutis,

l simplex significat lege vel significat quinquaginta in numero, d significat digestionem distinccionem,

q questione,

extra significat extra de vagantibus, quod idem est quod Decretalibus, consti. significat constitutione, e significat eodem vel eadem vel eiusdem, quando paragraffus sequitur e, debet dici eodem paragraffo, quando v sequitur e, debet dici eodem versu,

quando t sequitur e, debet dici eodem tytulo,

quando l sequitur e, debet dici eadem lege,

Cod. Monac¹

Cod. Wratisl.

In summa de casibus sive de matrimonio (nota) sit legendum: paragraphus C debet esse niger et debet legi cum determinacione sequenti scilicet, primo, secundo et sic ulterius (!). Paragraphus magnus erit cum colore rubeo vel flavo nec debet legi.

j id est significat prima causa, q sequens significat questionem, i post q significat numerum suum, unde j vel i vel ij q i vel ij, etiam quando sic sequitur ut supra, debes sic allegare: scilicet i q i id est prima, questione prima, vel ij q i id est 2a, questione prima, vel j q ij id est prima, questione secunda.

Ar significat argumentum.

Item nota, quod in glosa Decretalium quando ponitur ar., significat argumentum,

preall. significat in prealligatis decretalibus.

Re significat remissionibus.

fi idest finali.

e. d. id est eadem distingccione.

Quando e precedit q vel e converso, debet legi eadem questione.

cum concor. id est cum concordancia.

e. li. id est eodem libro.

Quando scribitur tale sa, debet legi supra.

s significat supra,

Quando scribitur tale ia, debet legi infra.

j vel i significat infra. (z falistą kreszczą nad j oraz i).

b) część druga rozprawki źródłoznawczej rozpoczyna się od słów: „Item nota, quod Instituta habent quatuor libros...“ i zakończona jest cytowanym jak wyżej „Explicit“. Zawiera ona nader zwięzły, ograniczający się do najkonieczniejszych wiadomości wykład o podziale prawa cywilnego i kanonicznego na zbiory, o systematyce tych zbiorów i o technice alegowania z nich, ilustrowanej przykładami. W tym swoim ujęciu jest wykład ten niewątpliwie prekursorem późniejszych od niego, bardziej rozbudowanych i obfitszych w szczegóły, a zwłaszcza w przykłady, rozpraw źródłoznawczych, będących częścią składową

¹ Kursywą drukowane są te abbreviatury, które spotykamy również w wstępnej części „*tabula abbreviaturarum*“ z rękopisu München, Univ. Bibl. Ms. 2° 74 z XV w., ogłoszonej przez Lehmann: l. c., s. 43.

„*Modus legendi*“. Narzucała się przeto konieczność porównania naszego tekstu z rękopisu wrocławskiego z tekstem występującym w rozwiniętej już postaci zwłaszcza w drukowanych edycjach „*Modus legendi*“, jak również z znanymi dotąd „*tabulae abbreviaturarum*“ w rękopisach XIV i XV wieku. W tym celu przejrzałem tekst rozprawek źródłoznawczych w następujących zabytkach¹:

- a) Kodeks Bibl. Jagiellońskiej nr 2133 B VI 6, papierowy, z XV w. zawierający kopię słynnej „*Summa Decretalium*“ Johannis Monachi, sporządzoną w 1473 r. a po niej na k. 196—213 pisany w 1481 r. zabytek, rozpoczynający się od słów: „*Incipit libellus, dans Modum legendi abbreviaturas in vtroque iure*“.
- b) *Modus legendi abbreviaturas... pro Georgio Mittelhusz*. Jest to drukowana edycja paryska z 1498 r., nieznana H a i n o w i, notowana przez Copingera nr 4323². Kolofon tej edycji brzmi: „*Explicit libellum docens modum studendi et legendi contenta ac abbreviata utriusque iuris tam canonici quam civilis in se continens titulos sive rubricas eiusdem iuris. Parisiis Impressus per Georgium Mittelhusz. Anno Domini MCCC XC VIII die vero XXV. mensis Junij*“. Miałem w ręku egzemplarz Biblioteki Narodowej w Warszawie Inc. Qu. 2 (Zam. inc. 22).
- c) edycję drukowaną około 1505 r. w Kolonii, opisaną przez S t i n t z i n g a (str. 482—484) i przezeń nazwaną „*Kölner Sammelwerk*“. Badałem egzemplarz Bibl. Jag. sygn. 11495 Jus.
- d) edycję drukowaną w Bazylei w 1517 r., o której wspomniałem na wstępie (str. 2 przyp. 1). Egz. Bibl. Narod. w Warszawie sygn. XVI. O. 1226.
- e) druk polski Floriana Unglera, 1531 (?) in 8°, „*Incipit libellus dans modum legendi abbreviaturas vtriusque iuris*“. Egz. Bibl. Narod. w Warszawie, sygn. Zam. Inc. 159.
- f) druk polski z około 1524 r. pt. „*Preclarus et insignis tractatus docens modum legendi abbreviaturas utriusque censure, studiosis tirunculis valde necessarius, ac a multis mendis purgatus & emendatus*“, opisany przez E s t r e i c h e r a, *Bibliografia Polska*, t. XXXI, str. 271. Egzemplarz Bibl. Narod. w Warszawie sygn. Zam. Inc. 156.

Wyniki porównania są następujące:

- 1) teksty rozprawy źródłoznawczej we wszystkich badanych przeze mnie pomnikach nie różnią się w zasadzie między sobą. Dają się wprawdzie stwierdzić tu i ówdzie drobne odmianki, opuszczenia czy dodatki, lecz schemat, układ, a nawet tekst jest ten sam. Przykłady alegacji, przytaczane dla ilustracji wywodu, są wszędzie te same. Można stwierdzić z całą oczywistością, że jest to jeden szablon przepisywany i przedrukowywany mniej lub więcej dokładnie i wiernie.
- 2) Szablon ten użyty w „*Modus legendi*“ różni się całkowicie i zasadniczo od tekstu zawartego w rękopisie wrocławskim. Tekst rękopisu wrocławskiego jest krótszy, prymitywniejszy, uboższy w szczegóły, posługuje się prawie bez wyjątku całkiem innymi przykładami. Szablon użyty w „*Modus legendi*“ nie opiera się więc na tekście wrocławskim i nie jest jego rozwinięciem i rozbudową. Tekst wrocławski stanowi więc jakąś odrębną redakcję roz-

¹ Nie mogłem się oczywista w ramach niniejszego artykułu pokusić o zbadać wszystkich dostępnych w Polsce edycji tego zabytku. Wybrałem więc kilka, które znajdowały się w Warszawie lub w Krakowie.

² C o p i n g e r W. A.: Supplement to Hains Repertorium Bibliographicum. Part II (Berlin 1926), s. (428).

prawy źródłoznawczej, noszącą znamiona pracy raczej wcześniejszej, raczej z XIV wieku, na co wskazuje jej stosunkowo uboga treść i brak wszelkiego związku z występującym w XV wieku rozwiniętym szablonem.

Drugi kierunek badań porównawczych zmierzać musiał do stwierdzenia, czy tekst wrocławski nie pozostaje w jakimś bliższym związku z znanymi już tekstami zawartymi w „*tabulae abbreviaturarum*“ w rękopisach XIV i XV wieku. Trudno tu mówić o jakichś ostatecznych lub tylko na razie zadowalających wynikach takich badań, skoro dotąd jedynie znikoma część obfitego materiału rękopiśmiennego została ogłoszona i jeszcze nie mamy należycie szerokiej podstawy do przeprowadzenia dziś takich porównań. Nawet L e h m a n n, ogłaszając z rękopisu München Staatsbibl. lat. 3527 pochodzącą niewątpliwie z XIV wieku „*tabula abbreviaturarum*“, pominął „*Enumeracio librorum legum et canonis*“ przed listą abbreviatur w tym rękopisie, rozpoczynając się od słów „Ad cognitionem autem librorum legis et canonis sciendum, quod libri legales...“¹. Materiały dotąd ogłoszone przez F u m a g a l l i, R o s t a g n o i L e h m a n n a pozwalają stwierdzić, że dotąd nie znalazł się w rękopisach z XIV i XV wieku jakiś odpowiednik wrocławskiego tekstu, wykazujący z nim chociażby najdalsze pokrewieństwo. Pozwala to, jak sądzę, wyciągnąć narazie tylko ostrożne przypuszczenie, że tekst wrocławskiej rozprawki źródłoznawczej stanowi, również jak chodzi o wiek XIV, dość odosobnione zjawisko. Wydaje mi się, że w tekście wrocławskim tej rozprawki zyskaliśmy nieznaną dotąd redakcję takiego podręcznika propedeutyki źródłoznawczej w bardzo wczesnym stadium jego rozwoju. Trudno wprawdzie bliżej określić czas powstania tej redakcji, lecz na dawność jego wskazuje uderzający fakt, że podręcznik ten, gdy traktuje o zbiorach prawa kanonicznego, głównie i prawie wyłącznie zajmuje się Dekretem Gracjana, o Dekretalach Grzegorza IX (1234) zaledwie wspomina, ani słowem zaś nie mówi o Liber Sextus Bonifacego VIII ani o Clementinae! Te okoliczności nasuwają podejrzenie, że rozprawka ta w redakcji wrocławskiej zbudowana jest na jakimś schemacie ułożonym może z samego początku XIV lub nawet przy końcu XIII wieku.

Zarówno więc pierwsza część naszej rozprawki źródłoznawczej, którą porównywaliśmy z tekstem Cod. Monac. Staatsbibl. lat. 3527, jak i jej druga część nie mająca — o ile dotąd możemy stwierdzić — żadnego odpowiednika w zabytkach rękopiśmiennych z XIV i XV wieku, prowadzą nas w głąb XIV wieku, może nawet do samych jego początków. Ani o dokładniejszym czasie powstania obu tych części, ani o miejscu ich powstania, ani wreszcie o drodze, którą obie te części — każda dla siebie — przebyły, zanim zostały połączone w jednym zabytku o charakterze podręcznikowym, nie umiemy na razie powiedzieć niczego więcej.

Obecnie zająć nam się wypada skolei drugą częścią ogłaszanego przez nas tu zabytku, właściwą „*tabula abbreviaturarum*“ z poprzedzającym ją bezładnym zbiorkiem abbreviatur kanonistycznych. Tytuł tej części brzmi: „*Nota Breviarium iuris canonici*“. Na wstępie figuruje krótki zbiorek bezładnie zestawionych abbreviatur kanonistycznych, do którego nie znalazłem dotąd odpowiednika w ogłoszonych tekstach, ani w edycjach drukowanych, ani w rękopisach. Po nim następuje właściwa „*tabula abbreviaturarum*“, ułożona alfabetycznie, w której skróty imion doktorów przemieszane są z skröceniami wyrazów technicznych i zwrotów prawniczych. Lista ta typem swoim, lakonicznością

¹ L e h m a n n: Sammlungen, I. c., s. 41.

rozwiązywania przytaczanych skrótów, absolutnym brakiem przy imionach doktorów wszelakich dodatków, zaszczytnych epitetów lub charakterystyk działalności naukowej, całkowicie upodabnia się do znanych nam „*tabulae abbreviaturarum*“ z rękopisów czy to mediolańskiego, czy florenyńskich czy monachijskich, typu wcześniejszego, głównie z XIV w. Tym właśnie głównie różni się ona od list późniejszych, stanowiących część składową „*Modus legendi*“, treściowo o wiele szerszych, zaopatrujących prawie każde imię doktora w dodatek, epitet czy tytuł, czy też charakterystykę jego pozycji lub działalności naukowej, dodających do niektórych prawniczych *termini technici* wcale szerokie nawet objaśnienia, jak przy Extra, j infra, paragraphus, Q questione, s supra itd. Szczegółowsze porównywanie tych dwóch typów list przeprowadzał już R o s t a g n o¹, nie będę przeto powtarzał tej mozolnej pracy w zastosowaniu do tekstu z rękopisu wrocławskiego, gdyż nie wniosła by niczego nowego do traktowanego tu zagadnienia. Nie uważam również za potrzebne porównywać listy zawartej w rękopisie wrocławskim drobiazgowo z innymi listami tego samego wcześniejszego typu. Między listami wcześniejszego typu są liczne różnice, zarówno w ilości przytaczanego materiału, jak w doborze imion doktorów, pisowni tych imion i w rozwiązywaniu niektórych skrótów. Z dotąd znanych list tego typu każda jest inna, co na materiale z rękopisów florenyńskich bardzo jasno i wyraźnie uocznij R o s t a g n o². I nasza lista jest inna nieco od swoich rówieśniczek. Dlatego też ograniczę się tu do wydobycia i przedstawienia niektórych jej charakterystycznych cech, odróżniających ją od wszystkich innych dotąd znanych i zbadanych list tego samego typu, oraz takich szczegółów, które zawierają pewne elementy chronologiczne dla bliższego określenia czasu powstania naszej listy. Najistotniejsze będzie zbadanie imion doktorów.

ab id est abbas. Spotykamy tylko w Monac. II³. Natomiast inne rękopisy XIV w. tego doktora nie wymieniają⁴. Jag ma: abbas scilicet Lapus vel de Casti. Ed. 1517 ma: Abbas. Quando simpliciter ponitur, significat abbatem antiquum, qui alio nomine vocatur Lapus de castelliano: et qui multotiens allegatur a Domi. de Sanc. Gemi. super VI. Może jest to dodatek już z XV w.

accur. id est Accursius. Rękopisy z XIV w. skracają bez wyjątku ac. Jag. i Ed. 1517 mają: ac. vel accur. id est Accursius glosator in legibus... z dalszymi objaśnieniami.

astruc. Astrucius. Nigdzie dotąd niespotkany. Osobistość całkowicie mi nieznana. A może to jakieś przekręcenie kopisty?

¹ R o s t a g n o: Di una tavola..., l. c., s. 141—146.

² R o s t a g n o: Di una tavola..., l. c., s. 148 i n.

³ Postępuję się tu następującymi skrótami:

Braid. — Codex Braidensis z XV w. opublikowany przez F u m a g a l l i Di un'antica tavola..., l. c., s. 186 i nast.

Flor. A — Cod. Laurenzianus Plut. XIV, 7 z XIV w.

Flor. B — Cod. Laurenzianus Medic. Fiesol. 144 z końca XIV w.

Flor. C — Cod. Laurenzianus Plut. IX. sin. 10 z XIV w.

Flor. D. — Cod. Laurenzianus Acquisti e Doni 199 z XV w.

Monac. I — München Staatsbibl. lat. 3527 z XIV w.

Monac. II — München Univers.-Bibl. Ms. 2° 74 z XV w.

Jag. — Biblioteka Jagiellońska Cod. Jag. 2133 z końca XV w.

Ed. 1517 — „*Modus legendi abbreviaturas*“ drukowany w Bazylei w 1517 r.

⁴ Monac. I. wśród wyliczonych na końcu listy beładnie imion ma także „Abbas“.

- bar. id est Bartholomeus.* Jedynie w Monac. II, tak samo. Braid. ma: Bart. Bartolomeus glozator decreti. Jag. i Ed. 1517 mają: Bar. brix. id est Bartholomeus Brixiensis ...z dalszymi objaśnieniami. Może to uzupełnienie listy dodane w XV w.
- bal. id est baldus.* Spotykamy tylko w Braid. Jag. ma: Baldus in utroque iure scribens. Ed. 1517 ma: Baldus inter omnes doctores iuris civilis subtilis. Unde quidam dixit Baldus subtilis, Bartholus lucerna iuris et iste Baldus composuit etiam super iure canonico. Baldus de Ubaldis (1327—1400). Rękopisy XIV w. nie wymieniają go. Działalność jego przypada głównie na drugą połowę XIV w. W tekście wrocławskim jest to może również uzupełnienie dodane w XV w. do pierwotnej listy.
- bar. id est Bartolus.* Spotykamy tylko w Braid. Jag. ma: Bartolus de Saxoferato legum interpres. Ed. 1517: Bartholus scilicet de Saxoferrato, qui dicitur fuisse lucerna iuris civilis. Działalność jego przypadała na pierwszą połowę XIV w. Może i to uzupełnienie z XV wieku.
- boat. id est boatinus.* Kanonista z XIII w. Rękopisy i edycje nie wymieniają go.
- bul. id est bulgarus.* Rękopisy nie wymieniają go. Zjawia się dopiero w drukach.
- bas. id est Basianus.* Kanonista z XIII w. Rękopisy nie znają go. Zjawia się dopiero w drukach.
- Da. Damasi.* Rękopisy z XIV wieku nie znają go¹. Jag. ma: Dama. id est Damasus papa. Ed. 1517 ma: id est Damasus videlicet papa vel ille Damasus, qui fecit summam super prima compilatione et librum questionum... Może uzupełnienie dodane w XV w.
- ffr. frater Joannes in summa.* Takiej abrewiatyry nie spotkałem ani w rękopisach, ani w edycjach drukowanych. Trudno rozstrzygnąć, czy chodzi tu o osobę słynnego autora *glossa ordinaria* do Dekretu Gracjana Johannes Teutonicus, czy raczej o dominikanina Jana z Fryburga, autora słynnego popularnego dzieła pt. „*Summa confessorum*“, zwanego także po prostu „*Summa Johannis*“². Tytuł *frater* przemawia raczej za tą drugą osobą, tym bardziej, że lista nieco dalej podaje osobno Johannes Teutonicus.
- Gan. Ganfredus.* Niezwykła forma, za którą kryje się zapewne słynny Go. Goff. Goffredus wymieniany przez wszystkie rękopisy, z wyjątkiem Monac. II, oraz przez drukowane edycje.
- Gar. Garsias.* Kanonista ten z końca XIII w. nie jest znany rękopisom. Występuje dopiero w Jag.: id est Garsias doctor i w wydaniach drukowanych. Może to uzupełnienie dodane w XV w.
- Gwil. Gwilhelmus.* Braid ma: Guilelmus glosator Raymondi vel Guilielmus Durantes. Jag. ma: Gvil. id est Gvilhermus doctor. Edycja 1517 ma: Guil. de cu. id est Guillermus de cuno doctor iuris, quem sepe allegat Bar. Inne rękopisy nie wymieniają tej abrewiatyry³.
- Hen. Henricus.* W rękopisach ta abrewiatyura poza tym nie występuje. Jag.: Hen. bo. id est Henricus Baick (sic), Monac. II: Hainri. Hainricus Bononiensis. Ed. 1517: Hen. bo. id est Henricus Boich. Kanonista to pierwszej połowy XIV w.

¹ Monac. I. na końcu listy podaje „Damasus“.

² Stintzing: l. c., s. 506 i n.

³ Por. niżej pod Wil.

- Hu. Hugo.* Zapewne wielki Huguccio. W Monac. I: Hu. Huwicio. Flor. A: hugu. hugucio. Flor. D: huguccio. Jag. ma: H. vel Hu. id est Huguccio vel Hugolinus. Braid.: Hugo id est Hugolinus. Ed. 1517: Hu. id est Hugo, qui fuit episcopus Ferrariensis (a więc Huguccio, a nie Hugolinus późniejszy papież Grzegorz IX). Inne rękopisy nie mają tej abbreviatury. Pomieszczenie tu wielkie¹.
- Hug. Hugaldus.* Odosobniona całkiem forma. Przykład wielkiego zamieszania.
- Jac. Jacobus.* Niewiadomo, o kogo tu chodzi². Braid. rozwiązuje Ja. id est Jacobus de Belviso (zm. 1355) vel de Ravena. Monac. II ma: Iacob. Iacobus de Alben(ga). Z innych rękopisów wymienia Jag. aż pięciu jurystów tego imienia, Ed. 1517 aż ośmiu.
- Jo. mo. Johannes monachi.* Słynny kanonista francuski (zm. 1313). Wymienia go Monac. II. Jag. i Ed. 1517: Jo. mo. id est Johannes Monachi glosator Sexti in Ffrancia.
- Jo. de cre. Johannes de Cremona.* Tej abbreviatury nie spotkałem w żadnym z rękopisów czy druków. Jest to słynny romanista Johannes Bassianus, żyjący przy końcu XII w. (S a v i g n y: *Geschichte*, IV, s. 289 i nast.).
- Jo. car. Johannes cardinalis.* Nie spotkałem gdzieindziej. Jest to słynny Johannes Monachus (Le Moyne) lub Monachi.
- Lam. Lambertus.* Zapewne znany kanonista i romanista z XIII w. Lambertus de Ramponibus. Występuje w rękopisach jedynie w Jag.: Lamp. de ramp. id est Lampertus de Ramponibus, tak samo w drukach.
- Mau. Mauricius.* Osobistość całkowicie mi nieznana.
- Mar. Marcus.* Osobistość mi nieznana. Może to fantazja kopisty zamiast Ma vel Mar. id est Martinus doctor, jak podaje Jag. Ed. 1517 ma: M. vel Mar. in glo. id est Martinus qui fuit unus de antiquis glosatoribus. Byłby to więc jeden z słynnych quatuor doctores, Martinus Gosia, Bulgarus, Jacobus de porta Ravennate i Hugo (S a v i g n y: *Geschichte*, IV, s. 124).
- Me. Melendus.* Kanonista początku XIII w. Rękopisy nie znają go. Występuje dopiero w drukach.
- Mo. Monaldus.* Abbreviatura nieznana. Może przekręcenie kopisty zamiast Monachus (Johannes)?
- Na. Naso.* Abbreviatura nieznana ani rękopisom ani drukom³. Jest to Guilelmus Naso, kanonista z XIII w.
- P. Petrus.* Braid. ma: Pe. id est Petrus vel penultimo. Monac. I i Flor. A, B, C, D mają tylko: Pe Petrus⁴, zaś Monac. II: Pe hys. Petrus Hispanus i Pe de samp. Petrus de Sampsono. Jag. nie zna takiej abbreviatury. Ed. 1517 ma: pe id est penitentia vel Petrus vel penultimo, poza tym kilka innych doktorów tego imienia bliżej określonych, jak np. P de fera id est Petrus de Ferrariis doctor practicus itd.

¹ S e c k e l E.: Paläographie der juristischen Handschriften des 12. bis 15. und der juristischen Drucke des 15. und 16. Jahrhunderts. Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Rom. Abtlg. Bd. 45 (1925), s. 15 podaje jednak: h. Hugolinus nicht Hugo, hug. (z kreseczką nad g) Hugo oder Hugolinus.

² Być może, że jest to słynny glosator i romanista z XII w. Jacobus albo Jacobus de porta Ravennate, którego sigel w glosie brzmiał Ja. lub Jac. S a v i g n y: *Geschichte*, IV, s. 142. Monac. I. wymienia na końcu listy: Jacobus de Albeni.

³ Monac. I. wymienia na końcu listy: Naso.

⁴ Monac. I. wymienia poza tym na końcu listy: Petrus Hispanus i Petrus de Sampsona.

Pphi. Philippus. Spotykamy go jedynie w Monac. II. Jest to bliżej nieznanym kanonista z XIII w.

P. Paulus. Abbreviatury tej gdzieindziej nie spotykamy. Może to kanonista Paulus de Liazariis (zm. 1356), który w Jag. i w Ed. 1517 występuje jako: Pau. de leaz. id est Paulus de Leazariis, qui scripsit bene super Clementinis.

Wil. Wilgelmus. Braid: nie wymienia. Monac. I: Wyl Wylhelmus Duranti in speculo. Monac. II ma: Wil. du. Wilhelmus Durandi oraz poraz drugi Wil. in spe. Wilhelmus in speculo. Flor. A.: w'. guillelmus durandi in speculo. Flor. B, C, D: W. Willielmus, scilicet glosator raymundi oraz W. duran. Willielmus durantis. Jag. i Ed. 1517 mają: Wi. vel Wil. id est Wilhelmus quod Italici scribunt Gvillhelmus et ffrancigene Gwillermus. Pomieszenie tu wielkie.

Vl. Vlricus. Braid. i Flor. B: Ul. Uldericus. Monac. I: Vl Vlricus doctor. Flor. C: Vl. ulderigus. Flor. D: Vuldericus. Jag. i Ed. 1517 nie znają tej abbreviatury. Być może jest to dominikanin ze Strassburga Ulricus Argentinensis, uczeń Alberta Wielkiego, żyjący w XIII w.

Przegląd najważniejszych i specyficznych odmian listy abbreviatur z rękopisu wrocławskiego wykazuje, jak sędzę, w sposób wyraźny, że:

1) „*tabula abbreviaturarum*“ z Cod. Wratisl. I Q 69 jest oparta na schemacie takich list starszego, czternastowiecznego typu;

2) zawiera ona szereg uzupełnień zwłaszcza rozszerzających poczet cytowanych uczonych jurystów;

3) uzupełnienia te przynoszą dalsze imiona uczonych i cytowanych w pracach prawniczych jurystów, lecz jedynie takich, których działalność nie przekracza połowy XIV wieku. Jeden jedyny wyjątek stanowi tu Baldus de Ubaldis zmarły w r. 1400;

4) uzupełnienia te są w przeważającej większości specyficzne dla XV w. i dla zabytków tego rodzaju, w XV wieku układanych.

Brak szerszej płaszczyzny porównawczej z materiałami rękopiśmiennymi z XIV i XV wieku nie pozwala na razie formułować dalej idących wniosków ogólniejszej natury i stanowczo rozstrzygnąć pytania, czy „*tabula abbreviaturarum*“ z Cod. Wratisl. nie jest okazem formy przejściowej między listami starszego a wykazami późniejszego typu z końca XV wieku, w pełni już rozbudowanymi i zaopatrzonymi w objaśniające dodatki. Wydaje mi się jednak nie ulegać wątpliwości, że wzór, z którego przepisywał kopista z początku XVI wieku, był oparty o schemat listy abbreviatur starszego typu z XIV wieku, uzupełniony dość dorywczo i niesystematycznie¹ już w XV wieku przez kompilatora, posługującego się jednakowoż materiałem czternastowiecznym jedynie.

W tym punkcie pokrywają się wyniki przeprowadzonej analizy z wynikami, do których doszedłem badając rozprawkę źródłoznawczą. Całość zabytku zawartego w Cod. Wratisl. będziemy mogli uważać przeto za dzieło kompilacyjne dokonane w pierwszej połowie XV wieku, oparte przeważnie na materiale z wieku XIV.

¹ Brak w naszym rękopisie np. takich imion jak Azo, Raymundus i Thomas, występujących we wszystkich znanych rękopisach z XIV w.

DODATEK

CODEX WRATISLAVIENSIS (Bibl. Uniw.) I. Q. 69
fol. 207v — 211.

Quicumque vlt in iure allegare, debet notare, quod ubicumque invenerit simplex v, tale v significat versus, ubi vero parvum c, significat capitulum, sed C magnum significat Codice, duplex ff significat Digestus, autem significat Autenticis, insti. significat Institutis, l simplex significat lege vel significat quinquaginta in numero, d significat digestionem, distincionem, q questione, extra significat extra de vagantibus quod idem est quod Decretalibus, consti. significat constitutione, e significat eodem vel eadem vel eiusdem; quando paragraffus sequitur e, debet dici eodem paragraffo; quando v sequitur e, debet dici eodem versu; quando t sequitur e, debet dici eodem titulo; quando l sequitur e, debet dici eadem lege; j id est significat prima causa, q sequens significat questionem, i post q significat numerum suum, unde j vel i vel ij q i vel ij, eciam quando sic sequitur ut supra, debes sic allegare: scilicet i q i id est prima, questione prima, vel ij q i id est 2^a questione prima, vel j q ij id est prima questione secunda. Item nota, quod Instituta habent quatuor libros, Codex duodecim, Digestum L. Et hii sunt libri legales etc. Decretum habet C et unam distincionem et XXXVI causas et ^a distincio dicitur^a consecracione V distinciones unde versus v^b distinguit C et ij causas dant extra X tria cum vj, penitet X versum sed consecrat inde reversum^b. Item nota, quod in gloza Decretalium quando ponitur ar, significat argumentum, s significat supra, j vel i (*z falistą kreseczką poziomą nad tymi siglami*) significat infra.

Corpus iuris dividitur in ius canonicum et ius civile. Ius autem canonicum dividitur in decretales, decretales vero in quinque libros. Llibri autem dividuntur in titulos, tituli autem per capitula, unde quando vis allegare in decretalibus, non allegabis librum sed titulum et in titulo capitulum, dicens: capitulo tali circa principium, medium vel finem, verbi gracia: Quilibet cogendus est ad bonum quod iam susceperit. Extra, de baptismo et eius effectu, capitulo Maiores versus finem ff.¹ Decretum autem, quod est ius canonicum, distinguitur inter partes, scilicet in distinciones simplices, in causas, in distinciones de consecracione. Distinciones simplices sunt capitula, ut dictum est, et quelibet distincio habet plura capitula [f. 208] et si longum est capitulum, dices: tali capitulo circa principium, medium vel finem, verbi gracia: Necessesse est ut ferro abscindantur wlnera LXXXII D.² Et nota quod si capitulum habet § id est paragraphum sic § notatum et si allegare vis, sic nominabis

a—a *Tekst tu mocno zniekształcony przez kopistę.*

b—b *Wiersz zniekształcony przez kopistę brzmi w wydaniach drukowanych:*

C. distinguit. i. et causas dat decem tria cum sex.

Penitet. v. versum vult consecrare reversum.

Jedynie w druku polskim „Incipit libellus dans modum legendi abbreviaturas utriusque iuris“ z kolofonem na końcu:

„Cracovie per Florianum Unglerium“ (Bibl. Narod. Zam. 159) spotkałem ciekawą odmianę tego wiersza mnemotechnicznego:

C. distinguit. l et causas dat decem tria cum sex.

Penitet. VII versum vult consecrare reversum.

¹ c. 3, X, de baptismo et eius effectu, III, 42.

² c. 4, D. 82.

ipsum, sed § tantum et distinccionem ^a supra qualiter se iudex habere debet, dicitur tali distinccione § circa^a et tunc in illo notabis capitulum. Cause autem sunt 36, ut dictum est, et quelibet causa distingwitur per questiones excepta XXXIII, que dividitur in distincciones de penitencia, quelibet autem prime (?) et quelibet distinccio de penitencia distingwitur per capitula et si capitulum fuerit longum, dices: capitulo tali circa principium, medium vel finem, sed si capitulum est distinctum per §, et allegare debes per paragraphum, nullomodo nominabis per capitulum, ut dictum est. Et nota, quando allegare vis causam, nullomodo nominabis causam, sed quotam^b cause et causam subintellige. Et de omnibus istis est unum exemplum: Testis gratis debet fferre testimonium et tamen accipit expensam C iij q iij § Venturis¹. In XXXIII causa, que dividitur in distinccionem^c de penitencia, quantum ad causam et §, talem paragraphum omnino allegabis sicut in aliis, sed causam et quotam^d cause omnino tacebis, sed distinccionem cum quota^e distinccionis cum capitulo allegabis, verbi gracia: Quoniam confitetur et dicit tamen se non posse dimittere peccatum, non est vera penitencia, tamen valet ei, quia senciatur fructum cum de quolibet crimine penitentiam egerit. De peni. d. iij § ultimo in fine distinccionis². De consecracione, que est V, et quelibet distinccio habet plura capitula et in istis distinccionibus practicabis sic, quod primo distinccionem de consecracione et quotam^f eius et capitulum [notabis]^g, verbi gracia: Dyaconus non debet legere Epistolam De conse. dis. i^h in fine³. Et nota, quod Johannes⁴ circa principium questionis vel distinccionis cuiuslibet cause esse ponit in generali et in summa seriem totius questionis vel distinccionis et illud allegabis sic quod nominatur [f. 208v] quota cause et questionis et agitur in summa Johannis⁵, verbi gracia: Clerici non debent portare rubeas vestes, possunt tantum se conformare in vestibus consuetudini regionis, ne vilescat dignitas clericalis. De hac materia dicitur XXI, q iij in summa Johannis.

Jus civile dividitur inⁱ Codicem, Digestum, Autenticas, Instituta. Codex autem XII habet libros, quorum IX solent legere magistri, sed 3⁵ ultimos non. De primis IX libris allegabis sic, quod primo Codicem nomines, deinde titulum, postea legem et in istis IX libris numquam allegabis librum vel quotam libri, verbi gracia: In decimis dandis fructus estimandi sunt, que supersunt deductis expensis: C id est Codice, de fruc. id est de fructibus et li. id est litis ex. id est expensis l. 1 id est lege prima⁶, vel: Qui luxuriantur contra naturam,

a—^a *Tekst znieksztalony przez kopistę or.*

b connotam or.

c de distinccionem or.

d connotam or.

e connota or.

f connotam or.

g brak w or.

h ij or.

i in in or.;

¹ c. 3 § 40, C. IV, q. 2 & 3.

² c. 49, D. III de poen.

³ *Alegat niedokładny; chodzi tu może o c. 57—61 D. I de consecr.*

⁴ *Johannes Theutonicus.*

⁵ *Chodzi tu prawdopodobnie nie o słynną „Summa confessorum“ Jana z Fryburga (Stintzing: Geschichte der populären Literatur, l. c., s. 506 i nast.), lecz o głosę Johannis Theutonicus, twórcy glosa ordinaria do Dekretu Gracjana, do Dictum Gratiani w miejscu cytowanym w tekście. Patrz Kantorowicz: Die Allegationen im späteren Mittelalter, l. c., s. 22.*

⁶ C. VII, 51, 1;

ultimo supplicio puniantur. C de adul. id est Codice de adulteriis. Item nota quando assignas legem, nunquam debes legere Cum vir, sed simpliciter cum vir¹, nisi sit lex prima vel II^a, ultima vel penultima, tunc debes dicere l. 1 id est lege prima vel ij vel l. peul. id est lege prima vel 2^a, ultima vel penultima. Si lex est longa, dices: lege tali circa principium, medium vel finem. Si lex est distincta per §, allegabis C. t. legem, §, id est Codicem, titulum, legem §, verbi gracia: Quando in eleccione per incertum est ratio (?) licet ex alia parte est auctoritas ar id est argumentum C Qui bonis^a l. VIII^b Si². Et eodem modo allegabis in aliis tribus libris scilicet in X, XI, XII, nisi quod ibi debes allegare librum, verbi gracia: Laycus non debet portare vestes deauratas sine licencia principis. C. de vestibus ol[oberis]^c et deauratis, Nemo, libro XI°.^d ³. Nota, quod V in Codice autentica et est autenticum hoc quod antiquo more^e superadditum est et inponitur in margine inter glozam, [f. 209] sed de maiori gloza et illud autenticum allegabis quod nomines C id est Codicem, titulum in quo est autenticum et autenticam, verbi gracia: Ordinarius non debet recipere sportulas, ar. C. de episcopo et clerico. Ducen[tes]⁴. Digestum autem, quod sic scribitur ff, dividitur in 3^s libros scilicet in ff Novum, quod habet XXIII libros, in ff forciciatum (s), quod habet XIII, in ff Vetus, quod habet XII. Et sunt in numero L. libri. Et in Digestis practicabilibus sunt in primis IX libris Codicis, quod primo allegabis ff id est Digestum, l id est legem, et si lex est longa, dicas l. i vel lege tali circa principium, medium vel finem. Sed si est distincta per §, allegabis ff id est Digestum, l id est legem et §. Item xenia^f sunt luca ff de officio proconsulis l. 6[§] ultimo⁵. Authentica autem dividitur in IX collaciones et quelibet collacio habet plures rubricas et quelibet rubrica § id est paragraφος, unde primo debes allegare Authentica, et postea titulum, post hoc §, ultimo collacionem, verbi gracia: Ordinarius non debet habere nisi sportulas indirecte, De mandato principis § Sit tibi, collacione III⁶. Nota licet collacio naturaliter precedit §. Nam qui hoc fecit, ignarus iuris ab omnibus reputatur. Instituta est liber tractus ab aliis libris legalibus sicut tractatus est liber tractus ab aliis libris logicalibus. In ista autem practicabis sic, quod primo nomines Insti. id est Instituta et postea titulum et ultimo §, verbi gracia:

^a bonus or.;

^b VI. or.;

^c ob. or.;

^d XII° or.

^e mere or.;

^f Exenia or.;

^g C or.

¹ C. IX, 9, 30;

² C. VII, 71, 8, § 3;

³ C. XI, 9, 2.

⁴ Alegacji tej nie udało mi się zweryfikować z całą pewnością. Najprawdopodobniej chodzi tu o C. I, 3, 25, a alegacja winna brzmieć prawidłowo: ar. C. de episcopis et clericis, aut. Generaliter, jak ją prawidłowo przytacza „Modus legendi“ (np. w wydaniu drukowanym bazylejskim z 1517 r. fol. Bij): „Item interdum in Codice allegatur autentica, quae est antiquo iuri superaddita et incorporata, ut: C. de epis. et cle. aut. generaliter id est in Codice sub titulo de episcopis et clericis, in autentica ibi incorporata, quae incipit: Generaliter“. Tak samo w Cod. Jagiell. 2133, fol. 200 r.

⁵ D. I. 16, 6.

⁶ Nov. XVII, 3.

In legibus magis placet simplicitas quam difficultas. Insti, id est Institutis, [de]fideicommissariis^a § In heredem¹.

Explicit informacio allegacionum tocius iuris canonici et civilis. Et sic est ffinis. Finis est operis, mercedem opto laboris [f. 209 v.].

Nota Breviarium iuris canonici: s tantum videlicet significat supra, E^c tantum significat eodem capitulo, t titulo, XII hoc duodecima causa, c. j. hoc est capitulo j^o, de con. j hoc est de consecracione distincione prima, duo ij hoc est secundo, ar. s. c. p. hoc est argumento capitulo primo, In fi. hoc est in fine, J hoc est in principio, jur hoc est iuramento, m^m est matrimonium, vx hoc est vxor, de con. di. hoc est de consecracionibus oppositis, de consang. et affi. id est de consangwinitate et affinitate, ad ap. se. id est ad appostolicam sedem, ap. re. hoc est appellacione remota, sy. hoc est symonia, de ho. hoc est de homicidiis, de iur. om. iu. id est de iurisdictione omnium iudicum, dyoc. hoc est dyocesis, ap. se. le. id est appostolice sedis legatus ritu hoc est descriptarum, de elec. id est de eleccione, hosti. id est Hostiensis, Inno. id est Innocencius, XVI q. j. id est sedecima causa questione prima.

Ab id est abbas
 accur. id est Accursius^b
 al. id est Albertus
 ala. id est Alanus.
 ad ap. se. id est apostolicam sedem
 astrux. Astruxius
 aut. id est autentica
 ar. id est argumentum
 art. id est articulus
 ap. se. le. id est appostolice sedis legatus
 Bar. id est Bartholomeus.
 B. id est Bernardus glosator.
 Bal. id est Baldus
 Bar. id est Bartolus
 Boat. id est Boatinus
 Bul. id est Bulgarus^c
 Bas. id est Basianus^d
 Cy. Cynus^e
 con. constitucio
 concor. id est concordia
 C id est Codex
 c capitulum
 col collacione [f. 210.]
 Da. Damasii
 Di distincio
 de con. de consecracione
 de pe. de penitencia
 dyoc. dyocesis
 de do. et contu. id est de dolo et contumacia

Di. id est Dinus
 E. t. eodem titulo
 E. c. eadem causa
 Extra extravagantes
 ff finis, finalis
 ff Digestis
 ffr. frater Joannes in summa
 Gan. Ganfredus
 Gar. Garsias
 Gwil. Gwilhelmus.
 Her. Hermannus.
 Hen. Henricus.
 Hosti. Hostiensis.
 Hu. Hugo.
 Hug. Hugaldus [f. 210 v.]
 Jac. Jacobus
 Jo. an. Johannes Andree
 Jo. te. Johannes Teutonicus.
 Jo. mo. Johannes Monachi.
 Jo. de cre. Johannes de Cremona.
 Jo. car. Johannes cardinalis.
 j. infra
 in aut. id est in autentica
 j primo vel prima
 Inno. Innocencius
 Insti. Instituta
 Lau. Laurencius
 Lam. Lambertus
 li. libro

^a fidei commissis *or.*

^b occur. id est occursus *or.*

^c Bulazus *or.*;

^d Basanus *or.*;

^e Cirus *or.*

¹ *Inst. II, 23, § 6.*

le. lege
 Mau. Mauricius
 Mar. Marcus
 Me. Melendus
 Mo. Monaldus
 Na. Naso
 op. opponitur
 op. oppinio
 P. Petrus
 No. Nota vel notatur. [*f. 211*]
 Pla. Placentinus ^a
 Pphi. Philippus
 penul. penultimo
 P. Paulus
 Q questio

R responsio
 Rep. rescriptum
 s supra; c se capitulo sequenti
 s. j. descrip. id est similia infra
 descripta
 Tan. Tancredus ^b
 ti. titulus
 Vi. Vincencius
 Wil. Wilgelmus
 Vl. Vlricus
 vlt. vlteriores.
 X q decima questione
 con. id est constitucio
 conse. consecraccio
 paragrahus § § q-

^a Placencius *or.*

^b Tancietus *or.*